

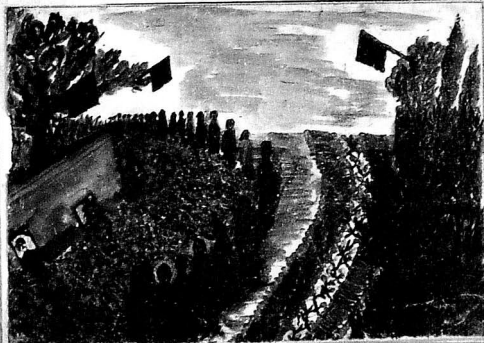
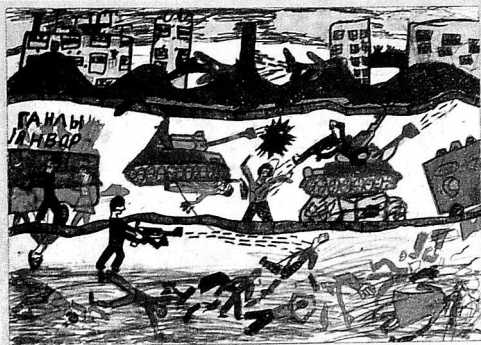
ТӨВЦЭГЛЭГ

ИНЧЭСЭНЭТ
ТОПЛУСУ

1

1991

ISSN 0134-7160

АШЫГ НАВАЛАРЫНДА ВАРИАНТЛЫЛЫГ МӘСЭЛЭЛЭРИ

Ашыглыг ифачылыгга илишклик төшөккүл тапмыш гүдрәтлї санәтдир. Азәрбајчан мәдәнијјәти тарихиндә мүнүм рол ојнамшы бу есазкар санәт өз әзәмәтин ифачылыг санәти васитәсилә нүмајиш етдирмишдир. Шифаһи ән'әнәләрә әсәланан бу мөһтәшәм санәт ифачылыг санәти илә заман-заман ашыг поезиямызы, дастанларымызы, улу саз наваларымызы бу күнүмүзәдәк горужуб јашатмышдыр. Буна көрә дә ашыг поезиясында, дастанларымызда, хусусән дә ашыг наваларымызын адларында, көкләнмәсиндә, һабәлә ифа олунмасында тәһби оларәг вариантлылыг өзүнү кәстәрмишдир. Демәли, ашыг наваларымызын бир нечә вариантда әдләнмәсы, бир нечә вариантда көкләнмәси, һәмчинин бир нечә вариантда ифа олунмасы, үмумијјәтлә ашыг санәтинин шифаһи ән'әнәләрә әсәланмасы илә даһа чох бағлыдыр. Јәһи һәр бир уstad ашыг өз шәјирдинә дастанлары, ашыг наваларыны өзү билдији кими өјрәтдији үчүн, һабәлә өзү билдији

КӘНЧ ТӘДГИГАТЧЫНЫН ТРИБУНАСЫ

көкдә көкләјиб, өзүнәмәхсус бир үслубла ифа етдији үчүн, тәһби оларәг бу улу наваларын адларында, көкләнмәсиндә, ифа олунмасында вариантлылыг јаранмышдыр. Она көрә дә һал-һазырда бир чох ашыг наваларынын ады, көкү, ифа үслубу вариантлыдыр. Мәс: Борчалы ашыг мәктәбинин ифа үслубу, Көјчә, Кәлбәчәр, Кәнчә, Кәдәбәј, Шамхор, Товуз, Газах ашыг мәктәбинин ифа үслубу, Ширван, Муган ашыг мәктәбләринин ифа үслубу. Бу ашыг мәктәбләринин һәр биринин өзүнәмәхсус вариант, ифа үслубу илә фәргләнмәси ашыг санәтинин әнқилијиндән хәбәр вәер. Көрүндүјү кими, ашыг санәтиндә олан вариантлылыг өзүнү мұхтәлиф формада тәзаһүр етдир. Буналардан бири ашыг наваларында олан вариантлылыгдыр. Ашыг наваларында олан вариантлылыг Азәрбајчанын бир чох маһал вә зоналарында фәалијјәт кәстәрән мұхтәлиф ашыг мәктәбләринин бир-бириндән фәргли спесифик ифа үслублары илә әләгәдәр

дыр. Ашыг наваларында олан вариантлылыг бунлардыр.

1. Сазын мұхтәлиф көк хусусијәтләриндән јаранан вариантлылыг: Мәс: Көјчә, Кәлбәчәр, Кәдәбәј, Товуз, Газах, Кәнчә, Шамхор ашыглары «баш пәрдә көкүндә» «Дилгәми», «Дүбәјтә», «Баш дивани», «Јаныг Кәрәми», «Баш сары тел» вә с. ашыг наваларыны ифа едәркән сазын I груп симини I октаванын «до», II груп симини I октаванын «ре», III груп симини иса кичик октаванын «си бемол» сәсинә нисалмаладылары һалда, Борчалы маһалынын уstad ашыглары һәмин көкдә сазы бу вариантда нисалмаладырлар. Јәһи I груп сим I октаванын «до», II груп сим кичик октаванын «си бемол» сәсинә көкләндиди һалда, II груп симләрдән икис I октаванын «сол» сәсинә нисалманыб көк баһымындан наваларын вариантлылыгы јаратмышдыр. Ону да гејд едәк ки, сазын һәр груп сими үч телдән ибарәтдир. Бу

мисалдан көрүндүјү кими ашыг наваларынын бу чүр рәнкәрәнк көкләнмә хусусијјәти мұхтәлиф рекионларда фәалијјәт кәстәрән бир чох ашыг мәктәбләринин бир-бириндән фәргли спесифик ифачылыг ән'әнәләри илә даһа чох әләгәдәр олуб, ашыг наваларынын вариантлылыгыны јарадан сәбәбләрдән бирдир.

2. Еһи бир һаванын мұхтәлиф көк үстә нисалланмасындан јаранан вариантлылыг. Мәс: «Бајрам» ашыг һавасыны Борчалы, Көјчә, Кәнчә, Товуз, Кәдәбәј, Шамхор ашыглары «үмуми көк» үстә ифа етдикләри һалда (јәһи I груп симләр I октаванын «до», II груп симләр кичик октаванын «фа», III груп симләр кичик октаванын «си бемол» сәсинә көкләндиди һалда), Газах маһалынын уstad сәнәткәры олан мәрһум ашыг Авдынын һәмин һаваны башга бир көк үстә ифа етдији бизә мәлүмдур. О, сазын I вә II груп симләрини I октаванын «до», III груп симини иса кичик октаванын «си бемол» сәсинә мүнәсиб нисалламышды. Көрүндүјү кими бә'зи ашыг наваларынын бир нечә көк үстә ифа олунмасы еһи бир һаванын вариантлылыгыны јарадан диқәр сәбәбләрдән бирдир.

3. Сазын мұхтәлиф көк хусусијәтләриндән јаранан ашыг наваларынын сәсләнмә вариантлылыгы. Ашыг наваларынын сәсләнмә баһымындан олан вариантлылыгы сазын мұхтәлиф көк хусусијјәтләри илә биләваситә әләгәдәрдыр. Сазын мұхтәлиф көк хусусијјәтләри ашыг наваларынын сәсләнмә вариантлылыгынын әсадыдыр. Сәсләнмә баһымындан олан вариантлылыг бунлардыр.

а) Азәрбајчанын бә'зи рекион-

ларында сазын мұхтәлиф көкләнмә хусусијјәтиндән јаранан вариант сәсләнмә. Мәс: Көјчә, Кәлбәчәр, Кәдәбәј, Товуз, Газах, Кәнчә, Шамхор ашыглары «орта пәрдә көкүндә» «Руһани», «Чәлили», «Орта сары тел», «Орта мұхәммәс» наваларыны ифа едәркән сазын I груп симини I октаванын «до», II груп симини I октаванын «ми бемол», III груп симләри иса кичик октаванын «си бемол» сәсләринә мүнәсиб нисаллајыб ифа етдикләри һалда, Борчалы маһалынын уstad ашыглары һәмин көкдә сазы бу вариантда нисаллајырлар. Јәһи I груп симләр I октаванын «до», II груп симләрдән икис I октаванын «ми бемол», вә кичик октаванын «ла бемол», III груп симләр иса кичик октаванын «си бемол» сәсинә мүнәсиб нисаллаырлар. Көрүндүјү кими ашыг наваларынын бу чүр рәнкәрәнк көкләнмәси мұхтәлиф рекионларда фәалијјәт кәстәрән бир чох ашыг мәктәбләринин спесифик ифачылыг ән'әнәләри илә әләгәдәр олуб ашыг наваларынын сәсләнмә баһымындан вариантлылыгыны јарадан диқәр сәбәбләрдән бирдир.

б) Ашыг наваларынын сәсләнмә баһымындан олан вариантлылыгы ифачы ашыгларын сазы өз сәсинә мүнәсиб көкләмәси илә дә әләгәдәрдыр. Һәр бир ашыгын өзүнәмәхсус сәс диапазонынун, сәс тембринин, сәс әһәнкнинин олмасы таһбин оларәг ифа заманы сазын бәм, орта вә зил көкләнмәсини тәләб едир. Мұхтәлиф сәс диапазонона малик ифачы ашыгларын сазы өз сәсинә мүнәсиб көкләмәси, ашыг наваларынын бир-бириндән фәргли сәсләнмә вариантлылыгыны јарадан сәбәбләрдән бирдир. Мәс: Әдәр

ифачы ашыгын сәси бәм оларса бу сәсә ујун көкләнән сазын сәси дә бәм олачәг. Беләликлә ифа олуначәг һаванын нисбәтән ашагы рекистрдә, јәһи бәм сәсләнмәсинә сәбәб олачәг. Ашагы сәсә малик ашыглар сазы бәм көкләјәркән «си мајәли» сәкаһ ладина әсәланан навалары ифа едәркән, јәһи «Дилгәми»ни, «Јаныг Кәрәми»ни, «Султан»ны, «Баш сары тел»и вә с. сазын I груп симини кичик октаванын «ла» сәсинә, II груп сими кичик октаванын «си» сәсинә, III груп сими иса кичик октаванын «сол» сәсинә ујун нисаллајырлар. Белә ашыглар «до мајәли» раст ладина әсәланан ашыг наваларындан олан «Руһани»ни, «Чәлили»ни, «Орта сары тел»и, «Кәрајлы»ни, «Орта мұхәммәс»ни вә с. ифа едәркән сазын I вә III груп симләри јухарыдакы кими еһи олур. Ләкин II груп симләри I октаванын «до» сәсинә нисаллаыр. Адәтән гочман, јашлы сәнәткәрлар сазы бу чүр бәм көкләјырлар.

Әдәр ифачы ашыгын сәс диапазоно орта оларса онда «ре мајәли» сәкаһ ладина әсәланан навалары ифа едәрә бу заман сазын I груп симини I октаванын «до» сәсинә, III груп сими кичик октаванын «си бемол» сәсинә, II груп сими иса I октаванын «ре» сәсинә мүнәсиб көкләјырлар. Беләликлә бу көкә мүнәсиб сәсләнмә алындыр. Әдәр һәмин ашыг сәсинә мүнәсиб раст ладина әсәланан ашыг наваларыны ифа едәрә онда сазын I вә III груп симләри јериндә галыр, јәһи II груп симләри I октаванын «ми бемол» сәсинә нисаллајыр.

Әдәр ифачы ашыгын сәси зил оларса, јәһи сәс диапазоно үјкәк оларса онда «ми мајәли» сәкаһ ладина әсәланан ашыг наваларыны

ифа етмәздән өччә сазын I групп симини I октаванын «ре» сәсинә, II групп симини I октаванын «ми» сәсинә, III групп симини исә I октаванын «до» сәсинә мүнәсиб нисамла-ның. Бу сәс группуна дахил олан ашыглар «фа» мајәли раст ладын-да олан ашыг һаваларыны ифа ет-мәздән өччә сазын I групп симини јенә дә I октаванын «ре» сәсинә, II групп симләри I октаванын «фа» сә-синә, III групп симләри әввәлкіндә олдуғу кими I октаванын «до» сә-синә нисамлајы. Беләликлә јуха-рыда мисал көстәрдиңиз мұхтә-лиф сәс групплары асасында сазын бир нечә формада көкләнмәси ифа заманы ашыг һаваларынын сәслән-мә бахымындан вариантлылығыны јаратмыш олачаг. Белә бир гана-әтә калирик ки, сазын бир сыра көк хусусијјәти илк нөвбәдә мұхтәлиф сәс группларына малик ашыгларын сәс диапазоны илә әлағәли олуп һа-валарын сәсләнмә вариантлылығы-ны јаратмышдыр.

4. Ашыг һаваларында тембр вариантлылығы. Ашыг һаваларында олан дикөр вариантлылығылардан бири дә тембр вариантлылығыдыр. Һәр бир ифачы ашыг өз сәс диапа-зонуна мүнәсиб сазы мұхтәлиф то-налығыда, мұхтәлиф сәс јүксәкли-јиндә көкләдикләри үчүн ашыг һа-валарынын мұхтәлиф сәс вариант-лылығы јаранмышдыр. Ашыг һа-валарында мұхтәлиф сәс вариантлы-лығыларын јаранмасы тәбии ола-раг һаваларын һәм дә тембр вариант-лылығыны јаратмышдыр. Демәли ифачынын сәсинә мүнәсиб сазын мұхтәлиф сәс јүксәклијиндә көк-ләнмәси тәбии олараг ашыг һава-ларынын сәс вариантлылығыны ја-ратдығы кими, һәм дә тембр вари-антлылығына дә јаратмышдыр.

Ашыг ифачылығы сәнәтіндә тембр вариантлылығы ки јерә ајрылыр. а.) Ары-ајры ифачы ашыгларын өзүнәмәхсус сәс диапазоны вә мұ-әјјән бир сәс аһәнкиндән јаранан в о к а л тембр вариантлылығы. Бу-рада мұхтәлиф сәс группларына ма-лик ифачы ашыгларын бир-бирин-дән фәргли спесифик сәс аһәнки, сәс тембри нәзәрдә тутулуыр.

б.) Мұхтәлиф өлчүлү, мұхтәлиф гурулуша малик сазларын өзүнә-мәхсус, спесифик сәсләнмәсиндән јаранан тембр вариантлылығы. Мәс: һәр һансы бир сазын өзүнә-мәхсус сәси вә аһәнки дикөр бир сазла мұғәјисәдә аз да олса тембр бахымындан бир-бириндән фәрглә-нир. Бу фәрг һәмнин сазларын тембр, сәсләнмә, аһәнк бахымындан вари-антлылығыны јарадыр. Сазларын мұхтәлиф өлчүләриндән, һабелә гу-рулуш вә формаларындан асылы олараг өзүнәмәхсус бир аһәнкдә сәсләнмәси, инструментал саз һава-ларында дә тембр бахымындан вари-антлылығыны јаратмыш олур.

5. Ашыг һаваларында олан дикөр вариантлылығылардан бири дә ифа илә әлағәдар олан вариантлылығы-лардыр. Ифа илә әлағәли олан ашыг һаваларынын вариантлылығы мұхтәлиф аспектдә өзүнү көс-тәрир.

Ифа илә әлағәли олан вариант-лылығы илк нөвбәдә Азәрбајчанын ритм чох рекионунда, маһал вә зо-насында фәәлијјәт көстәрән ашыг мәктәбләринин бир-бириндән фәргли ифачылыг хусусијјәтләри, ифа-чылыг әнәналәри илә бағлыдыр. Бизә мәлумдуыр ки, һәр һансы бир һаваны Көјчә маһалында бир чүр. Кәңчә, Кәдәбәј, Шәмкир маһалында бир ајры чүр, Борчалы маһа-лында башга чүр, Ширван зонасын-да исә бунлардан тамамилә фәрг-

ләнән бир үслубда ифа сдирләр. Мәс: Борчалы маһалынын сәнәт-карлары үмуми бир мәктәб, «Борчалы ашыг мәктәби» ады аһәтәндә бирләшсәләр дә, бу гүд-рәтли мәктәбин ары-ајры ифачы ашыгларынын һәр биринин өзүнә-мәхсус спесифик ифа үслубу, өз фәрди ифачылыг јолу вардыр. Мәс: Мәрһум устәд ашыг Әмраһла, ашыг Һүсејн Сарачлынын ифачылығында руһән бир-биринә јәхүн чәһәтләр олдуғу кими, бир-бириндән фәргли чәһәтләр дә нәзәрә чарпамағадыр. Бүтүн бунлар да мұәјјән бир ашыг мәктәби дахилдә фәәлијјәт көс-тәрән бир чох устәд ашыгларын өзүнәмәхсус ифа үслубундан јара-нан һаваларын ифа вариантлылығы-ны шәрәтләндирән мұһүм чәһәтләр-дән биридыр.

Ајры-ајры маһал вә зоналарла әлағәдар, ифа заманы даһа чох та-садүф олунан мұхтәлиф јерли ләһ-чә илә әлағәдардыр. Мәс: «Ај га-дан алым», «Ај дәрдин алым» вә јахуд да «Ај дәрдин алым», «Ај арын алым» вә с. Бүтүн бунлар, јәни јерли ләһ-чә илә ифа олунан сәзләр ашыг һа-валарында олан мұхтәлиф ифа ва-риантлылығыны јарадан дикөр сә-бәбләрдән биридыр.

Ашыг һаваларында ифа заманы мөвчүд олан вариантлылығын дикөр бир формасы, јери кәлдиңчә ашығын һаваја мүнәсиб өзүндән артырдығы әләвә бејтләрлә әлағә-дардыр. Мәс: Шәмхор ашыг мәктә-бинин нумәјәндәси ашыг Мурад Нијазлы «Чәлли» һавасында бу һаваны ифа заманы даһа дә көзәл-ләшдирмәк намина өзүнүн әләвә едиб артырдығы белә бир бејт ифа едиб.

«Јери, јери, јери ај боју көјчәк, Дејирләр күсмүсән јаланмы, керчәк?»

Борчалы маһалынын устәд сә-наткары мәрһум ашыг Һүсејн Са-рачлы исә һәмнин һавада дикөр бир әләвә бејт ифа едиб.

«Јери, јери, јери ај сачы бурма, Сејрағуб аһама сән јахын дурма».

Бүтүн бунлар ашыг һаваларын-да олан вариантлылығын јаранма-сына сәбәб олмушлар.

Ифа вариантлылығыны јарадан дикөр сәбәбләрдән бири дә бәндин чох мирасындан сонра ашығын мелодијаја мүнәсиб өзүндән әләвә едиб артырдығы ва-риант күллү гафијәләрдир. Күллү гафијәлир санки ифа олунан бәнд мелодијаја мүнәсиб ујунлаш-дырма вәзифәсини дашыјыр.

Елә ашыг һавалары вар ки, һал һазырда мұасир ханәндәләр тәрә-финдән халг маһнысы ады илә ифа олунур. Бу бахымдан «Чејран» ады илә танынан халг маһнысыны мисал көстәрмәји ләзым билдирик: Бу һаваја Кәңчә, Көјчә, Кәлбәчәр, Шәмхор, Кәдәбәј, Товуз ашыг-лары «Һүсејни» дедикләри һалда, Борчалы маһалында бу һава «Дас-таны» ады илә ифа олунур. «Һү-сејни» һавасыны ашыглар сазын мұшајијәти илә ифа едикләри кими, халг маһнысы «Чејран» кими танынан бу һаваны ханәндәләр халг чалғы әләтләри ансамблынын мұшајијәти илә биркә ифа етмиш-лар. Вахтилә бу һаваны гочман ханәндәләр халг үчлүјүнүн мұша-јәти илә ифа етмишләр. Бу вәзј-јәт сонралар ејни мелодијалы бир һаванын мұхтәлиф ифа вариантлы-лығынын, о чүмләдән дә сәсләнмә

вариантлылығынын јаранмасына сәбәб олмушлар.

Ашыг һаваларында олан вари-антлылығылардан бири дә һава-ларын ад бахымындан олан вариант-лылығыдыр. Елә ашыг һавалары вар ки, мелодијасы, көк гурулушу, ифа тәрзи, лад әсасы ејни олдуғу һалда бир нечә мұхтәлиф вариант адлар дашыјыр. Мәс: «Шаһ Хә-тан» ашыг һавасына бәзи ашыг-лар «Шаһ Хәтан» дә дејирләр. Вә ја «Ағыр шәрури» һавасына бир чох ашыглар «Ағыр шәрили» дә дејирләр. Бу һал ејни бир һаванын мұхтәлиф вариантда адландырыл-масына сәбәб олмушдуыр. Ашыг һа-валарынын бир нечә вариант ад дашымынын мұхтәлиф сәбәбләри вардыр. Бунлардан биринчиси һәм-нин һаваны ичәд едән сәнәткарын адыны өзүндә јашатмасы илә әла-ғәдардыр. Икинчи сәбәб, һәмнин һаваны маһир ифа едән сәнәтка-рын адыны өзүндә јашатмасы илә әлағәдардыр. Үчүнчү сәбәб һәмнин һаванын јарандығы маһалын, тор-пағын адыны өзүндә јашатмасыдыр. Дөрдүнчү һәмнин һава үстә по-пулјарлашан сөз мұәллифинин ады-ны өзүндә јашатмасы илә вә с. бу кими мұхтәлиф сәбәбләр үзүндән бир һаванын бир нечә вариант ад-ларынын јаранмасына шәраит ја-ратмышдыр.

Ашыг һаваларында олан вари-антлылығын бир нөвү һаваларын ритм бахымындан олан вариант-лылығыдыр. Мәс: «Гәјтарма» рит-ми гарышыгдыр. Чүнки бу һава мугамвари ифа олундуғу үчүн ритми гарышыгдыр. Бунунла да «Көјчә күлү» һавасынын ритмин-дән тамамилә фәргләнир. «Көјчә күлү» һавасынын ритми исә «Гәј-тарма» һавасына нисбәтән ојнаг-дыр. 2/4 өлчүдәдир. Һәр ики һава

ејни лада әсәсләнса да ритм фәрг-ләриңә көрә бир-бири илә вариант-лылыг тәшкил едир.

Ашыг мусигсиндә елә классик һавалар вардыр ки, оларын әса-сында вариант һавачатлар јарана-јаг, тәдричән јени интонасијалы, јени әһвал-руһијјәли, јени аһәнкли, һабелә, өзүнәмәхсус мелодик, рит-мик хусусијјәти илә сечилән јени бир ашыг һавасы кими ашыг һава-лары сјаһысына дахил олмушлар. Мәлумдуыр ки, һәр бир сәнәткар классик саз һаваларынын, о чүмлә-дән ашыг һаваларынын өз јаранды-чылыг фантазијасына, габилијјәтиңә, багчырығна, дујугсуна, һиссәнә, дүшүнчә тәрзинә, һабелә әһвал-ру-һијјәсинә, овғатына мүнәсиб өзүнә мәхсус бир үслубла ифа едиб. Бу һал сонралар классик ашыг һава-лары әсасында јени бир вариант, ашыг һавасынын јаранмасына шә-раит јаратмыш олур. Белә бир ва-риант үслубла ифа олунан ашыг һавалары заман кечдикчә классик ашыг һаваларындан өз әһвал ру-һијјәси, аһәнки, ритми, мелодија-сы, һотта көк хусусијјәти илә фәрг-ләнәрәк тәдричән әсас һавадан бир гол кими ајрылараг јени бир ашыг һавасы кими сонралар дикөр ашыгларын репертуарына тәдри-чән дахил олараг популјарлаш-мышдыр. Мәс: мәрһум Ашыг Ан-дынын јаратдығы «Иңчә күлү» һа-васы «Ашыг Һүсејни» һавасынын вариантгы олуп, сонралар јени хал-ларла, күлләрлә, һашијләрлә зәң-кинләшиб тәдричән әсас һавадан ајрылмыш, өзүнә мұстағиллик һү-гуғу газанмышдыр. Һал һазырда популјар ашыг һаваларымыздан бири кими ифа олунмағадыр.

Илгар ИМАМБЕРДИЈЕВ.